

VII

ХАЗЯЇН

Ну, а Грицько що?

Грицько — не промах. Як тільки почув, що діда у двір беруть: «Е-е, коли так, мабуть, годі на баранах їздить, годі за вівцями ганяти, — бо невелика з них користь... Ось служив-служив, та тільки й того, що на мені... Час, набуть, про хліб подумати». Подумав, — та тієї ж таки весни й покинув діда. Виходили на заробітки піщани, — потяг і Грицько з ними, скинувши через плече косу, а за спину — торбину з сухарями, лихеньку свитину та не кращі й чоботи.

Невідомі місця, котрі довелось Грицькові вперше переходити, люди, яких їм лучалося стрічати, — усе це мало незвичайний пошиб на парубка. На все те він дивувався, рота роззявивши.

«Ач, як люди живуть! Ач, як будови помурували!.. які двері, вікна повставляли... всього тебе, як у воді, видно! І що то воно коштує?.. Адже, якби узяв цеглину та пошпурив у шибку, мабуть би, й за рік не одслужив за неї!.. Таке багатство, такі розкоші!» — думав він, проходячи широку улицю величезних магазинів.

Улиця — справді на диво. По обидва боки сплошним муром витяглись у струнку височенні палаци: і білі — як сніг, і зелені — як рута, і блакитні — як китайка. Пістрота кидалась в вічі. Парубок не знав, на чому зупиниться, на віщо подивуватись: чи блискучими проти сонця, як кришталь, дверима, над котрими висіла або стояла по боках здоровенна червона або блакитна дошка з золотою наковкою або з гарним малюнком усякої всячини — машинерії, окулярів, хліба, ковбас, свинячих окост; чи дзеркальними, у чоловічий зріст, вікнами, з котрих визирали на улицю до ладу розставлені різні золоті й срібні виробки, пістріли всякими кольорами ситці, шовкові саєти блищали, м'які оксамити сизіли, червоніли, ціле море роблених квіток, як живі, вабили носа понюхати... По улиці, з одного й з другого боку, снували лавами люди; по середині, битій каменем, гуркотали карети, коляси, фаєтони, деренчали звожчицькі дрожки...

Заробітчани проходили мимо магазина з дитячими цяцьками.

— Дядьку Остапе! — обернувся Грицько до одного з своїх. — Що то?

— Ляльки.

— Навіщо?

— Панам на іграшки...

— А дивіться, що то за звір роззявив так страшенно рота, немов тебе з'їсти хоче?

Гляньте — як в роті червоно!.. А зуби які?! От якби такого випустити та піймав він кого на зуби!..

— Хіба, ти думаєш, він живий? То зроблено з чогось.

— Невже? Де ж такі?! Ви гляньте: он як у його очі блищать!

— То що, що блищать? І очі йому скляні повставляли...

— А чого ж він такий страшний? І навіщо робити таку страшну іграшку?! —

допитувався Грицько, приглядаючись крізь скло на неї.

— Та хай йому цур! Ходімо... а то ще тут по гамалику заробимо.

Пішли. Одначе у Грицька з ума не сходила та страшна лялька. «І що воно за звіряка? — думав він. — Грива тобі — як у коня; а само — бог його знає, на віщо й схоже! А люте, мабуть?.. Лютіше вовка!.. Недаром так рота роззяпило, зуби вищирило... А чи воно то можна такого чоловікові зловити? Навряд чи зловиш! Воно, мабуть, дужче від найдужчого чоловіка... А чи я б то його подужав? Ні, мабуть... І Чіпка б, мабуть, не подужав... а вовка він раз сам на сам одігнав від овець... Цього навряд чи одженеш... І де воно заведеться таке!.. Господи ти мій милий...»

— Дядьку Остапе!

— Чого?

— Що воно таке за звіряка ото? — питає знову Грицько, як перейшли вони улицю з магазинами та йшли трохи глухішою.

— Та я й знав, як його звати, та забув!

— Кого там звати? — питає третій чоловік.

— Звіряку... Там ми бачили у вікні одного: грива біла, само руде, голе, рота роззявило, немов тебе проглинати збирається, — одмовляє Грицько.

— А хвіст довгий?.. на кінці з китицею?

— Еге-ге!

— То — лев.

— Лев?! — вимовив здивовижений Грицько. — Що ж то воно за лев?

— Звір такий... Цар над звірами...

— Цар! Так ото той цар!! А нестемений тобі царі. Уже, мабуть, що тільки він не скаже, то кожен послухає. Бо де його такого страховища не послухати?!

— А звісно. На те він і цар — одмовля чоловік.

— Та мабуть же, він і здоровий дуже, сильний?

— Авжеж, сильний: сильніше від усякого звіра!

— Як же його ловлять такого? — пита Грицько.

— Як? Звісно — ялось-то ловлять... прирозуміли ялось — коли, кажеш, держать у хаті.

— Його, мабуть, один наш цар тільки й зможе піймати; а нашому братові — не сікайся! — каже Грицько.

— Так! цар тобі ловитиме! — увернув дядько Остап. — Пошле таких, як ти... от і лови!

— А як покуса? як з'їсть?!

— То що, що з'їсть?

— А як я не хочу?

— То голову зітнуть...

— Та як же його таке піймати, коли на його й глянути страшно? Вовк який, — та й того боїмося... а то ж таки таке страховище, господи!

— Цареві до того діла немає. Сказаної лови! то й лови...

— А що ж у нас нігде такого не чуто, щоб ловилося?

— Та воно у нас не водиться.

— А де ж воно водиться?

— Десь за морем.

— А хіба й за морем є земля?

— Бог його знає. Видно, є, коли цей звір з-за моря...

— А чого ж старі люди кажуть, що за морем уже землі немає, а тільки три коти... на них і земля держиться...

— То, може, воно там, між тими котами, й водиться! — одказав третій чоловік.

Розмова на цім обірвалася.

Ішли уже заробітчани мовчки, нога за ногою, кожен сам — з своєю думкою.

Вийшли з міста у поле на битий шлях. Тут уже інші речі клопочуть Грицькову голову; інші думки захоплюють його серце.

Серед широкого й просторого степу, рівного, як долоня, над котрим носився тільки буйний вітер та чорний ворон коли-не-коли скрикував над головою, прорізаючи дзвінко обвітря своїм дужим крилом, або степова чайка кигикала, з купини на купину злітаючи, мов за дітками плакала мати, — тут йому думка розмальовувала картину за картиною... То перед його очима виводила обстави городського життя, бучного, шумливого, клопітливого. Усе те ревло та клекотіло, як вода в прірві, й лякало його своїми розкошами, біганиною, вигуками та викриками. Заквилела чайка — і разом перенесла його думку на село, в тиху сільську хатину, нагадала про жінку, про діток... Жіночка така маленька, чепурненька, швиденька — усе в неї до ладу якое, не тільки в хаті, а й у роботі: швидко вона повертається, діло горить у неї в руках, — чисто, гладко. Дивиться він на її роботу, а самого жаль бере, що вона так працює. Він аж розривається, щоб найбільше зачепити, найважче самому зробити, а жінці щоб менше зосталося, щоб вона не натрудила своїх білих ручок. Хай коли й робить, то так, ненароком, мов для іграшки, а не від нужди. А прийде свято, неділя, підуть вони у парі до церкви; з церкви — обідати; після обіда — полягають одпочити... А тут — дивись: Івась або Василько прилізе, стає дибки коло матері, спинається їй на руку, не дає задрімати.

— Піди, Івасю, піди гратися, — каже мати, — поки тато задрімає...

— Ді-ма-ю... ма... — лепече дитина.

А тато чує це, дивиться на дитину крізь вії й серцем радіє...

Син одступив од матері; дигає малими ногами до його. Він умисне повернув набік голову — скося поглядає на дитину.

— Бач, бач! розбудив батька, — каже мати, — не дав спочити...

— Бу-див... ци-ти... — одно лепече дитина.

— А батько візьме прута та — аж-аж-аж-а!

Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір.

— Жа-жа!.. жа-жа! — промовило й собі за матір'ю, замахуючи малою ручкою коло батькового виду.

— Ой ти, сучий сину! за що ти б'єш батька? Ось постій: я тебе закину, — обіззався він; підвівся, бере на руки дитину — гойдає. Дитина лежить — усміхається.

Жінка любо-приятно поглядає то на дитину, то на чоловіка...

— Нічого б я у світі не хотів, — шептав він серед таких думок, — тільки б хату теплу,

жінку-любку та малу дитинку! А то б — усе мав... Хліба б ми заробили за літо та й зажили б цілу зиму!

Голублячи таку думку у серці, непримітно переходив він безкраї степи без утоми, безводні довгі шляхи без пекучої згаги; тільки й бажав, щоб швидше стати на місце, заробити грошей, вернутися у село, купити дворище, оженитися та й зажити тихим сільським громадянином.

— У місті дуже багато крику та галасу, а в селі найкраще — і тихо й вільно...

Прийшли вони на місце. Грицько не кидався своїх. Цілою громадою стали вони на косовицю сіна, а потім і хліба.

Легка тому робота й сама найважча, сама найзабарніша, хто її робить по своїй волі, залюбки, хто пестить у серці надію, що немарне вона піде, що через ту роботу він засягне свого щастя, котре ще й не видне, ще не чутно його й шелесту, котре десь далеко-далеко, ген за скількома роками праці, нужди, всякого горя, малює його думка рожевими квітками надії... Легко тому за всячину братись, — робить він, як віл, без утоми; працює, як хазяїн, завжди веселий, покійний.

Так робив Грицько весну й літо. За цілий день випускав косу з рук тільки тоді, коли треба було попоїсти та виспатись. І спав він ту коротеньку літню нічку мертвим сном, яким тільки спить чоловік, виморений важкою роботою. А тільки що світова зоря займалася, починав жевріти схід сонця, — знову у Грицькових руках звивалась коса, як та гадюка, по рівному степу. Хазяїн зглянувся на його щире працю, похвалив його і набавив трохи плату.

— Либонь, ти, Грицьку, маєш думку городи та села закупити, що так налягаєш на роботу! — казали йому земляки-селяни.

— А що? — усміхаючись, питав Грицько. — Чого тут дивиться? Узяв косу — чеши!

— Гляди лиш, щоб очкур не урвався, — хто-небудь щипне.

— Не бійсь: не твоєї натури! — одкаже Грицько та й знову за косу.

Одначе як не щиро налягав Грицько, як з мочі не рвався, а прийшлося під осінь лічити заробітки, — тільки сотню й налічив!

«Воно й добре, — дума сам собі, — оже все-таки трохи. Що ти з сотнею вдієш? Поганенький ґрунт можна купити, — так же до ґрунту ще багато треба. Де ти, об віщо руки зачепиш?.. Хіба на зиму зостатись?»

І справді Грицько зостався. Селяни пішли назад додому, а він потяг далі — до Ростова. На дорозі зустрів він таких, як і сам.

— А куди? — завжди питали його подорожні.

— До Ростovu.

— Не ходи до Ростovu, ходім до Херсону! — равав йому один з них.

— Чому?

— Там малий заробіток, а в Херсоні на кораблях дуже добрий.

— Зате ж далі.

— На півтижня... То що? Ходім!

— Та чи ходімо, то й ходімо, — подумавши, одказав Грицько та й пішов з людьми.

Прийшли вони у Херсон ще зарані; обійшли город; роздивилися; пішли на пристань.

Лиман перед їх очима — скільки засягнути — лелів; по йому, мов великі палаци, ходили судна, берлини, баркаси, плоти, а між ними й пароходи снували. Люди на пристані, як черва, ворушилися, бігали, усяку всячину виносили, кричали, гвалтували.

— По полтиніку од сотні дощок! — кричав хазяїн з плоту. Народ біг туди.

— По три семигривеники! — кричав з другого — і народ, як хвиля, кидав цей плот, перебігав до другого.

— По карбованцю день! — кричали з судна.

— По карбованцю з четвертаком!.. По півтора! Усяк викрикував свою ціну, усяк бігав, як несамовитий, од одного судна до другого, де більше давали; од плоту до плоту... Сторгувавшись в ціні, робітники злазили на плот або на берлину, виймали звідти усячину і, нерідко по пояс у воді, виносили на головах дошки, бочонки, качали на вірьовках сорокові бочки.

Став і Грицько до одного плоту. За день — мало не три карбованці заробив.

— Еге! — подумав він, — та це місяць отакої роботи, то й багатирем станеш!»

Оже — ба! Раз — така робота не щодня й трапляється, а вдруге — з кожним днем міняється й плата за роботу: то більшає, як багато товару присуне, то меншає, коли дві чи три берлини... Одначе плата за день ніколи не падала від карбованця; зате більшала іноді й до п'яти. Все-таки далеко корисніше косовиці!

Грицько радів, дякував у душі порадишників. А робив — як той віл, цілий день; спав на голій землі або на колоддях; уставав тільки що на світ благословилося та знову за роботу брався; навіть мало що й їв, та й то все на ходу: пильнував, надолужав, як би більше заробити!

Пізньої осені, як уже плоти перестали пригонити, а барки та судна коли-не-коли приходили, роботи треба було дожидати днями, а не часами, Грицько полічив свої бариші: дві сотні з лишком лежали у його в кишені... Грицько радів, як мала дитина. Гепер його надія, що, як виходив на заробітки, ще тільки мрілася, стала виразніше виступати перед очима: й огорода з садком, і нова тепла хата мов уже лежали у його в кишені... «Воно б таке, що й додому час», — подумав Грицько, та зима застукала.

— Які тут у вас заробітки зимою? — питав він знайомих херсонців.

— Очерети косити, — раяли ті.

Пішов Грицько очерети косити.

— Все ж таки хоч на ті гроші проживу та одягнуся, а весна настане — зараз і потягну у Піски!

Минула зима; наступила весна. Знову закипіла робота то на пристані, то в полі.

Залишив Грицько думку вернутись повесні додому: одіслав на осінь. «А може, тим часом хто надійде з своїх, то тоді уже разом!»

Грицько не помилився: прийшли весною піщани; розпитують — як, що, до чого; розказують за Піски — хто оженився, хто заміж пішов, хто умер; розказують, як трохи кріпакам позначилося неволі, які податки...

— А Чіпка як зажив, коли б ти знав, Грицьку! — хваляться йому.

— А ще не одружився?

— Ще. Та дурний буде, як не ожениється... Мати щодня гризе голову; так усе одкладає

та й одкладає: немає, каже, по мені пари!

Грицько й тому радий.

— Ми з ним пасли вівці. Він парень добрий, та тільки чудний собі. А тепер, кажете, зажив? От і добре!

Витрудив Грицько руки ту весну і те літо; а восени — вернувся з своїми у Піски.

Як тільки прийшов, зараз кинувся вишукувати ґрунту. Тоді їх не труднація була купити: козаки, почувши за кубанські пустоші, що казна оддавала виселенцям, шаракнули на Кубань. Грицько швидко купив величезний огорог з новою хатою, з повітками, погребом, колодязем. За все те щось півтори сотні, чи що.

Купивши ґрунт, почув себе Грицько зараз іншим, немов на аршин виріс, на корх потовщав. І люди заговорили у селі: «От парубок! от хазяїн!» Батьки та матері гострили на його зуби як на корисного жениха, особливо убогші. Та Грицько тепер зовсім іншими очима дивився на людей: до багатів горнувся, а на голоту дивився згорда.

Між парубками він поводивсь з висока. Як же лучалося йому вийти на улицю або піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм ману у вічі. Де, мов, ви бували? що видали? Що ви знате?.. Ось як я був... отам і там!.. Та іноді почне верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету. Хлопці слухають, уха розвішавши, роти пороззявлявши. А він — таке плете, що й на голову не налізе! Правда, дівчата, постерігши відразу такі баляси, по своїй жартівливій натурі часом і геть-то сміялися з його, пришивали квітки йому прилюдно;

а проте на самоті кожна думала: «От би за Грицьком бути! Хата є, огорог є, та й грошенята, мабуть, водяться... не треба б на перший раз дуже й працювати... От би добре!»

Оже Грицько, хвастаючи своєю бувалістю, пишаючись своїми достатками, сам тепер думав не про убожество. Йому бажалося до свого добра приточити ще й жінчине, щоб вийшло одно, та велике! Отак поміркувавши сам з собою, засилає він старостів до найбагатшого козака Лози, котрий щороку посилає в дорогу паровиць по десять за сіллю та за рибою. Так же й Лоза Грицькової натурі. Він думав мати зятем не простого козака, не такого, що колись у драних штаненятах за вівцями бігав.

— Ще моя дочка небагато хліба переїла, сидячи дома, — одказав Лоза старостам.

Це трохи збило пиху Грицькові, осадило його наниз. Він притих, присмирів, навіть зайшов якомсь раз до Чіпки, котрим почав був гордувати, та не застав дома.

Оселився Грицько на зиму у чужій сім'ї, у котрої купив город з уговором, що вони житимуть до весни у проданій хаті. Пристав у сусіди, хоч і в своїй хаті, та й почав роздумувати: яку собі жінку брати. Хочеться й багачки; хочеться, щоб була й уродлива. Довго він міркував собі, перебирав у думці всіх дівчат на селі, — та сам незчувся, як і коли закохався у сусідчину наймичку — веселу, моторну й робочу дівчину, хоч і невелику красулю.

Христя — так її звали — зосталася малою після батька-матері. Родичі, що можна було, рознесли; осталося тільки днів на п'ять поля, та й тим орудував дядько, у котрого спершу вона й жила. Як піднялась на ноги, бачить: скільки не роби на дядька, нічого собі не придбаєш. Так вона кинула дядька, а сама пішла у найми. Перепелиха, заможна козачка-удова, що жила недалечко од Грицькової хати, найняла Христю. Зажила вона у

Перепелихи, як у себе дома. Перепелиха була вже стара людина, добра, жалісна. Вона жила великою сім'єю — з дочками, сиротами-онуками, за котрими треба було приглянути, нагодувати, напоїти. Христя — молода, весела, щебетуха, працьовита дівчина — дячина ще змалку не давала ногам та рукам її одпочивку, призвичаїла до роботи. Хазяйка уподобала наймичку, наймичка — хазяйку. Збоку дивлячись — Христя не наймичка, а дочка рідна.

Так оця-то Христя, низенька, чорнявенька, не дуже хорошої вроди дівчина, якимсь ненароком запала Грицькові в серце. Забув Грицько про великий посаг, який думав зтягти за жінкою; годі думати про якусь незвичайну красу, — давай лицятися та женихатися з Христею... Недовго й тяглися їх любові: після водохрестя заслав Грицько старостів до Христі, а через тиждень наші молоді й побралися.

На весну одібрав Грицько у дядька Христину землю, купив парку биків та корівчину за останні гроші, які заробив, плоти розбираючи, очерети б'ючи, та й став тую землю орати, спрягшись з таким же, як і він, небагатим козаком — сусідом. Зажив Грицько тихим пахарським життям — хоч не таким, яке йому за парубоцтва думка висновувала, а все-таки гаразд — так, як і люди.

З жінкою Грицько жив мирно, люб'язно: ні лайки, ні сварки не чула їх простора, весела хата. В будні — обоє вони працювали; у свято — ходили вкупі до церкви; по обіді — спочивали, або куди в гостину ходили, або в себе гостей приймали... І стали вони між людьми поважними хазяїнами, чесними, робочими людьми, добрими сусідами, навдивовижу парою...

— От з кого берить, дітки, примір, як у миру жити! — не одна, не дві матірки радили своїм дочкам з зятями або синам з невістками — з Грицька та Христі... Він зостався сиротою й вона сиротою. А що з них вийшло? Чесною працею он скільки надбали! Чесно вони й поживуть його... у миру та в ладу, як брат з сестрою... ніхто з них і не замутить... Одна в них думка, одна рада... Отак, дітки, треба на світі жити!